

En umistelig kirkegård bliver bevaret

Af Landskabsarkitekt Mette Fauerskov

Kirkegårdskonsulent i Ribe Stift

Møller & Fauerskov Landskabsarkitekter

Nordby Kirkegård bliver bevaret

Én af vores i særklasse bevaringsværdige kirkegårde er nu sikret for fremtiden, efter at Samsø Menighedsråd og Aarhus Domprovsti har godkendt en bevaringsplan for Nordby Kirkegård på Samsø. Eksemplet er enestående, fordi provsti og menighedsråd er enige om, at kirkegårdens særlige kulturværdier kun kan fastholdes ved at acceptere, at driftsomkostningerne på dette sted fortsat vil være højere end på en gennemsnitlig kirkegård.

Kirkegården er et bemærkelsesværdigt eksempel på en nu næsten forsvundet gravstedskultur, hvor hvert gravsted har sin egen hæk langs alle fire sider og er adskilt fra nabogravstederne af meget smalle stier. Strukturen, der kun findes på én anden kirkegård her i landet, peger tilbage på tiden før de store reguleringer i midten af 1900-tallet, hvor det var den enkelte gravstedsejer, der forestod etablering af gravstedshækken. Gravstederne er meget små, og de danner tilsammen en tæt mosaik af grønne og farvede enheder, der giver mindelser om renæssancens parterrehave. Den unikke struktur, hvor også den historiske tradition med østvendte gravminder er fastholdt, er med ganske få undtagelser intakt i dag. Det er årsagen til, at kirkegården er bevaringsværdig i sin helhed.

Argumentet for at bevare kirkegården er således primært de historiske kvaliteter, men det må også fremhæves, at kirkegården besidder betydelige landskabsarkitektoniske kvaliteter. Anlægget er i udpræget grad horisontalt med en helt grøn og plantedækket flade. Den horisontale kvalitet understreges af det vidtstrakte udsyn til det omgivende landskab og hav, der kun brydes af den afgrænsende mur og randtræerne, der definerer kirkegårdens rum og adskiller "ude" fra "inde". Det ensartede og sirligt passede dynamiske mønster

Nordby Kirkegård med dens unikke gravstedsstruktur, hvor hvert gravsted har sin egen hæk langs alle fire sider. Foto: Mette Fauerskov, 2017.

Luftfoto af Nordby Kirkegård med angivelse af udvidelser. DDO, © COWI, 2016.

af hække og frodig gravstedsbeplantning danner en tæt komposition af små rum og mellemrum på fladen, der i sjælden grad udgør en harmonisk og fredfyldt helhed, der samtidig er rig på detaljer. Og selvom gravstederne har forskellig størrelse, opleves de ganske ens, hvilket understreges af gravmindernes ensartede orientering. Det inviterer den besøgende til en oplevelse af et anlæg, der står som en fysisk manifestation af, at vi mennesker er lige i døden.

Nordby Kirkegård

Det kirkelige anlæg i Nordby består af en middelalderkirke og -kirkegård, der ligger frit i landskabet sydvest for Nordby. Fra anlægget, der er omgivet af marker og er synligt på stor afstand, er der en storslået udsigt mod øst, syd og vest og over farvandene på begge sider af Samsø. Kirkegården er udvidet i sydlig retning i 1862 og i 1930-31, og hvor der i dag kun er gravsteder syd for kirken, viser ældre fotos og et kirkegårds kort fra 1924, at der tidligere har været gravsteder på hele arealet.

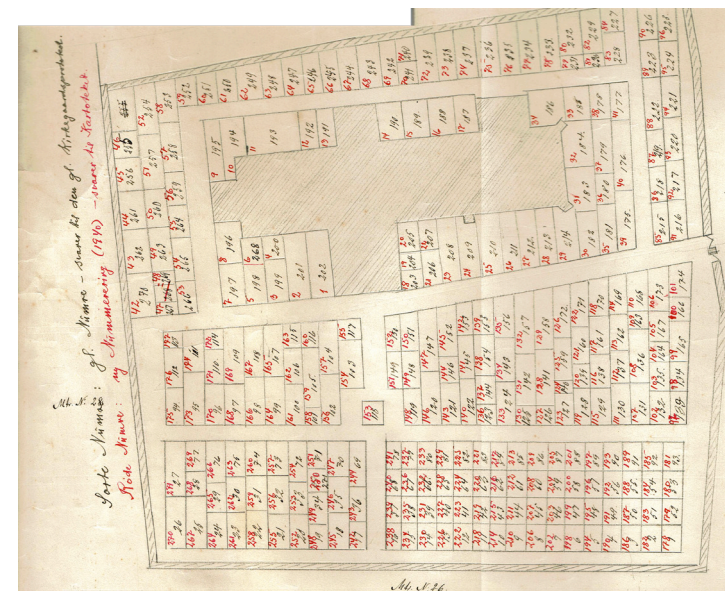
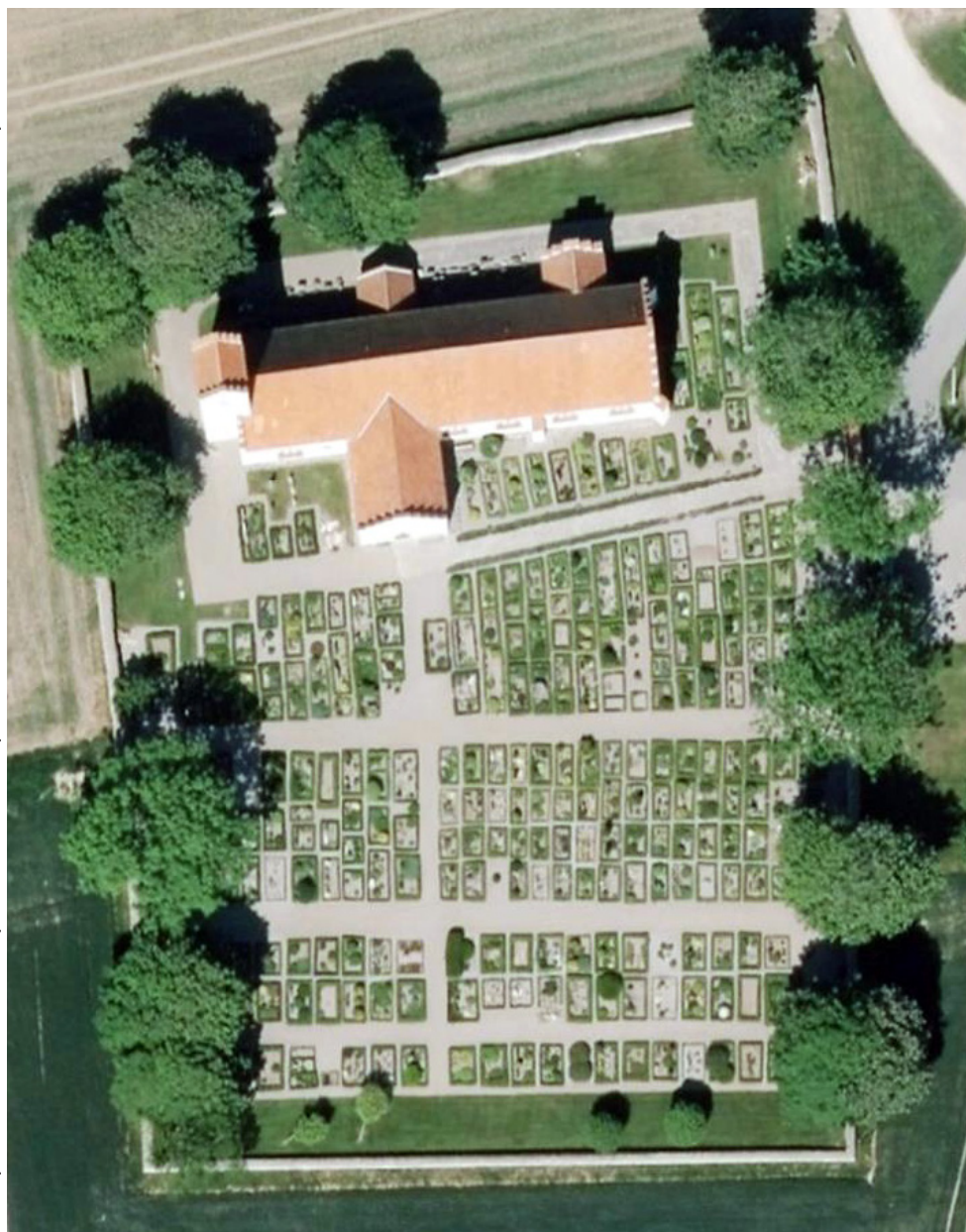
Den bevaringsværdige gravstedsstruktur

Gravstedsstrukturens alder kan ikke fastslås præcist. Et postkort fra 1912 viser, at det store gravstedsfelt mellem hovedstien og kirkegårdens oprindelige sydgrænse er omgivet af en højere hæk, og at gravstederne indenfor dette felt er organiseret i lige rækker, der adskilles af meget smalle stier. De fleste af gravstederne i feltet er omgivet af nyplantede hække langs alle fire sider, men det kan ikke aflæses, om gravstederne har fælles eller egne mellemhække. Gravstederne syd herfor på kirkegårdsudvidelsen fra 1862 er ligeledes organiseret i rækker og er omgivet af nyplantede hække. Der er smalle stier mellem gravstederne, hvilket tyder på, at det er meningen, at hvert gravsted skal have sin egen mellemhæk.

OPRINDELIG KIRKEGÅRD

UDVIDELSE 1862

UDVIDELSE 1930-31

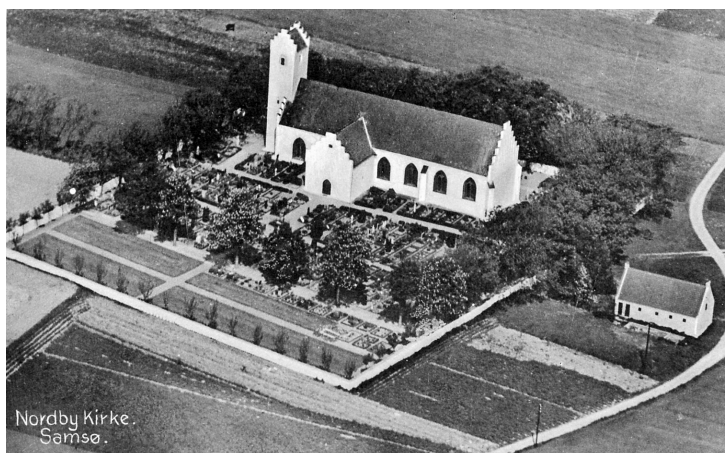

Nordby Kirkegård 1924. Kirkegården er udvidet mod syd. Kortet er med rød skrift påført en ny nummerering i 1940.

Postkort fra 1912. Gravstederne er organiseret i rækker og der ses stier mellem gravstederne i rækkerne. Der er nyplantede hække omkring gravstederne på udvidelsen fra 1882. Kilde: Samsø Egnarkiv.

Postkort fra 1936-38. Gravstederne er organiseret i rækker med hæk omkring hvert gravsted. Kilde: Samsø Egnarkiv.

Det er således sandsynligt, at den nuværende gravstedsstruktur har sit udspring før 1912. Det er ualmindeligt, at kirkegården er blevet reguleret med gravsteder i lige rækker så tidligt, da de fleste kirkegårde først er blevet reguleret efter 1922, hvor der blev vedtaget en lov, der skulle sikre mere orden på kirkegårdene (Lov nr. 282 af 30. juni 1922 om vedligeholdelse af kirker og kirkegårde mv.). Af kirkegårdskortet fra 1924 fremgår strukturen med de tætliggende, små gravsteder tydeligt, og af postkortet med luftfoto fra 1936-38 ses det, at alle gravstederne nu har egen hæk langs alle fire sider.

Det er i sig selv et bevaringsværdigt træk, at alle gravsteder i overensstemmelse med den historiske tradition er østvendte, så gravminderne står over kistens hovedende. På langt de fleste danske kirkegårde er gravstederne i dag både øst- og vestvendte, og nogle steder ses også nord- og sydvendte gravsteder. Men der findes også kirkegårde, hvor hele eller dele af kirkegården stadig har østvendte gravsteder.

Ud over den mere end hundrede år gamle gravstedsstruktur er der på Nordby Kirkegård en række detaljer i strukturen, der også er væsentlige at bevare. Detaljerne er med til at give et dynamisk og levende udtryk, der vidner om, at anlægget dels er et brugsanlæg og dels er udviklet over lang tid. For eksempel er de nord-sydgående rækker, som gravstederne er organiseret i, ikke retlinede men bugter sig lidt. Endvidere har gravstederne forskellig størrelse, og højden på gravstedshekkene varierer en smule. Endelig er det et vigtigt træk, at

Gravstedshekkene bugter sig lidt, varierer lidt i højden og hekkene er af forskellige arter. Det giver et dynamisk udtryk og vidner om, at det er et brugsanlæg, der er udviklet over mere end 100 år. Foto: Mette Fauerskov, 2019.

gravstedshækkene er forskellige. De er hovedsageligt af thuja, men der er også buksbom- og takshække, hvilket peger tilbage til den tid, hvor gravstedshækkene tilhørte gravsteds-ejerne og ikke kirkegården. Imidlertid medfører strukturen, at både den daglige pleje og indbæring og nedsættelser af kister er vanskelig.

Bevaringsplan for Nordby Kirkegård

Udfordringen i forhold til drift og pleje består dels i, at gravstederne på størstedelen af kirkegården er meget korte og smalle, og dels i, at tilgængeligheden i forbindelse med hækklipping og pleje er vanskelig på grund af de smalle stier og den tætte struktur af hække. Afstanden fra ryghæk til ryghæk er mange steder mindre end 2 meter og bredden af gravpladserne er helt ned til 50 cm, så der næsten ikke er plads til en kiste. Gravning foregår i dag ved at fjerne den omgivende hæk og midlertidigt inddrage nabogravsteder både i rækken og i længderetningen. Det medfører, at der er meget arbejde forbundet med gravning, og at gravstedsejere på nabogravstederne skal varsles.

I Samsø Sogn findes syv kirker med syv kirkegårde, og som led i udarbejdelsen af udviklings- og bevaringsplaner for alle kirkegårde er der fastlagt en samlet strategi for gravstedstyper på Samsøs kirkegårde. Af strategien fremgår det, at Nordby Kirkegård skal være en "historisk kirkegård", og som en konsekvens af at man fastholder den gamle gravstedsstruktur, vil der fremadrettet kun være individuelle, hækafgrænsede gravsteder for kister og urner samt anonyme gravsteder. Borgere, der måtte ønske andre gravstedstyper, kan henvises til én af sognets andre seks kirkegårde, der tilsammen tilbyder et stort udvalg af nyere gravstedstyper.

I bevaringsplanen fastholdes og suppleres gravstedsparterret på den oprindelige del af kirkegården syd, øst og vest for kirken samt på udvidelsen fra 1862. På den måde bliver mønstret med de tætliggende gravsteder komplet og smyger sig tæt omkring kirken. Den sydligste udvidelse fra 1930 udgår som begravelsesområde og omlægges til græs i takt med, at gravstederne udløber. På langt sigt skal det sydligste felt, hvor der nu er gravsteder, holdes som højt græs/eng, der dermed markerer det tidligere gravstedsområde.

Bevaringsplan for Nordby Kirkegård, mål 1:600, nord opad. Gravstedsstrukturen på de ældste dele af kirkegården fastholdes med hække af varierende bredde og smalle stier, der ikke er retlinede. Den sydligste udvidelse fra 1930-31 omlægges efterhånden til naturgræs. Møller & Fauerskov Landskabsarkitekter, 2019.

Udsnit af bevaringsplanen for gravstedsområdet sydøst for kirken. De yderste gravsteder langs de brede stier anvendes til kister. Kistegravpladser er markeret med rødt. P er passive gravsteder, der ryddes, når der skal graves en grav. Gravsteder inde i området anvendes til urner og er markeret med U.

For at opnå gode og funktionelle forhold for begravelser ændres kistegravpladserne, så de bliver tilstrækkeligt store, og så der opnås graveadgang uden at ændre hækstrukturen over jord (se illustration). Princippet er, at de kistegravpladser, der fremadrettet skal være aktive, er placeret langs de bredere hovedstier, og at nogle af de nuværende gravsteder bliver "passive", således at de kan ryddes og anvendes som adgangsgivende plads for gravning og indbæring af kister. De indre gravsteder i gravfelterne, hvortil der ikke kan etableres graveadgang, anvendes fremadrettet kun til urner.

Ifølge god arkitekturskik skal form altid følge funktion. Her har det været nødvendigt at fravige dette princip, idet det synlige gravsted over jord ikke afspejler gravpladsens og kistens størrelse. Planen fordrer, at der er fuldstændigt styr på placeringen af både hække og nuværende og fremtidige gravpladser. For at planen kan være operationel i daglig brug, indgår der derfor en digital plan, der viser disse forhold, og som er udarbejdet på grundlag af en nøjagtig landinspektørplan.

I bevaringsplanen indgår også, at den trækrans, der tidligere har været langs indersiden af kirkegårdsmurene suppleres, så den bliver intakt. Af andre tiltag kan nævnes, at de unødige grusarealer omkring kirkebygningen bliver erstattet af et venligt og grønt græstæppe, at belægning og tilgængelighed frem til kirkedøren forbedres, og at der bliver sorteret i et stort antal opmagasinerede, gamle gravminder.

Planen implementeres langsomt og i takt med, at der frigives gravsteder, idet det vægtes højt, at de nuværende gravsteds-ejere kan forlænge deres gravsted, så længe det ønskes.

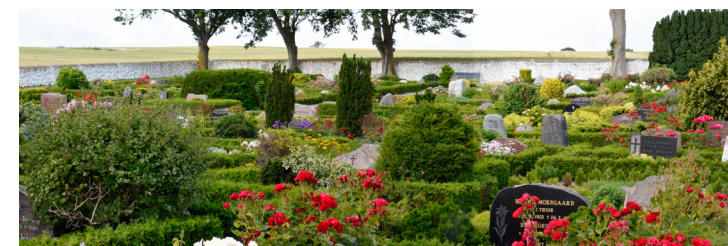
Selvom bevaringsplanen indeholder væsentligt færre gravpladser end i dag, er der i planen en overkapacitet af gravpladser i forhold til det beregnede behov. En anden konsekvens af at bevare gravstedsstrukturen er, at pleje og hækklipping ikke bliver nemmere, og derfor fortsat vil være mere omkostningstung end på andre kirkegårde. Men selv om antallet af aktive gravsteder falder til det forventede niveau og indtægtsgrundlaget dermed bliver væsentligt reduceret, er det provstiets og menighedsrådets intention at tilvejebringe de nødvendige midler til, at man til stadighed kan fastholde bevaringsplanens intention.

Grønne gravsteder

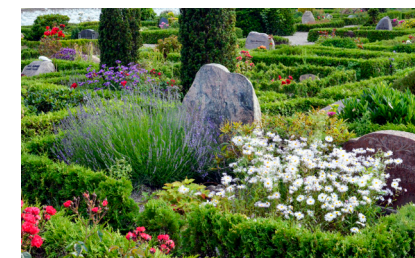
Gravstedernes næsten overdådige frodighed er et betydningsfuldt karaktertræk for kirkegården og for oplevelsen af, at den er en have. På trods af, at plantefelterne inden for hækkene er ret små, er størstedelen dækket af stauder og roser, der tilsammen danner en både harmonisk og varieret helhed. En del af plantearterne som f.eks. lavendel, staudesalvie, forskellige sorter af hortensia, røde og rosa roser, hvide og blå sommerasters, rosmarin og lodden løvefod er brugt på mange gravsteder, og blomsterne holder sig hovedsageligt indenfor en rød-blå-violet farveskala. Dette er betydningsfuldt for det rolige helhedsbillede og vil derfor naturligvis blive fastholdt både på aktive, passive og ledige gravsteder.

Gravstedsstrukturer er sårbare

For blot 25 år siden fandtes der stadigvæk flere kirkegårde med en gravstedsstruktur som på Nordby Kirkegård, men i

Gravsted med salvie og lavendel. Foto: Mette Fauerskov, 2019.

Gravsteder med roser, lavendel og marguerit. Foto: Mette Fauerskov, 2019.

Gravstederne er usædvanligt frodige med et tæt plantedække. Mange af plantearterne på gravstederne er brugt på flere gravsteder. Foto: Mette Fauerskov, 2019.

dag findes en helt intakt struktur af denne type kun ét andet sted: Vilstrup Kirkegård i Haderslev Provsti. Her er gravstederne organiseret i et rudemønster, hvor rækkerne er gennemgående både i nord-sydgående og i øst-vest-gående retning, og alle hække er af buksbom, der klippes i en ensartet højde. Selv om strukturen er den samme, er udtrykket mere stramt, men ikke mindre bevaringsværdigt.

Bevaringsværdige gravstedsstrukturer er måske én af de mest sårbare værdier på vores kirkegårde, fordi løbende, små ændringer og tilpasninger til driften betyder, at de næsten umærkeligt forsvinder. Når dertil lægges, at der de fleste steder i landet er et faldende behov for gravsteder, og at der savnes bevågenhed i forhold til disse værdier, medfører det, at presset på de gamle gravstedsstrukturer forstærkes, og at de højst sandsynligt vil forsvinde.

Formidling og sikring af de umistelige kirkegårde

I dag bliver der mange steder gjort et nødvendigt arbejde for at tilpasse kirkegårdene til nutidens samfund og behov. I den sammenhæng er det ønskeligt, at de historiske kvaliteter vægtes tungere, og at de partier af gamle gravstedsstrukturer, der endnu findes, bliver fastholdt, hvor det er muligt. Først og fremmest til gavn for kirkegårdens primære brugere, men også fordi kirkegårdskulturen har et stort og uudnyttet formidlingsmæssigt og turistmæssigt potentiale. På Samsø er det oplagt, at øens 7 kirker, hvoraf de fem er middelalderkirker og dermed øens ældste bygninger, tilføjes i turistbrochurerne, sammen med kirkegårdene.

Vilstrup Kirkegård er den eneste anden kirkegård med denne gravstedsstruktur, men her er de smalle stier gennemgående i både nord-sydgående og i øst-vest-gående retning. DDO, © COWI, 2016.

Med den nuværende lovgivning kan sikring af kirkegårdenes kulturværdier kun ske på lokalt niveau og med provstiets opbakning. I Nordby indgår bevaringsplanen nu som en del af kirkegårdens vedtægter og er dermed bindende for nuværende og kommende menighedsråd og driftspersonale. Det er et meget stort skridt. Men bestemmelser i kirkegårdsvedtægterne sikrer kun anlægget, indtil et nyt menighedsråd og provsti måtte beslutte noget andet.

Sikring af de kulturhistoriske og landskabelige værdier de relativt få steder i landet, hvor de endnu findes så helstøbte, har ikke kun lokal, men i høj grad også national interesse. Derfor er det ønskeligt, at der i den kirkelige lovgivning åbnes mulighed for en slags fredning af disse umistelige og yderst sårbare, grønne anlæg.

Gravstedsstrukturer er én af de mest sårbare værdier på kirkegårdene. Nordby Kirkegård. Foto: Mette Fauerskov, 2019.

